

İŞ KAZALARI VE MESLEK HASTALIKLARINDAN KAYNAKLANAN PSİKO-SOSYAL SORUNLARIN DIŞSAL MALİYETİ

Yard. Doç. Dr. Gökhan OFLUOĞLU
Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi.

Yard. Doç. Dr. Füsun UYSAL
Trakya Üniversitesi, Çorlu Mühendislik Fakültesi, Çevre
Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

İş kazaları ve meslek hastalıklarının işçilere, işletmelere ve ülke ekonomilerine büyük boyutlara ulaşan zararları bulunmaktadır. Ayrıca iş kazaları ve meslek hastalıkları ülke kalkınmasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Herşeyden önemlisi ise en değerli varlık olan insanların ölmesine yada sakat kalmasına neden olmasıdır. İş kazalarında zarargören insanların, eski sağlıklı durumlarına getirilmesi çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Örneğin, işkazası ve meslek hastalığı sonucu parmakları kopan ya da akciğeri çalışmaz hale gelen bir işçinin kaybettiği uzvunun yerine yenilerinin bulunmasının imkansız olduğu bir gerçektir. Bu nedenle iş kazaları ve meslek hastalıklarının yol açtığı gerçek zararların hesaplanması imkansızdır.

Bugünün sanayileşmiş toplumlarında her yıl milyonlarca iş kazası ve meslek hastalığı meydana gelmektedir. Bunların sonucunda da işçilerin bazıları hayatını kaybetmekte, bazıları sakat kalmakta bazıları da hafif şekilde yaralanmaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıkları sonucunda ödenen bedel, maddi ve manevi olarak hesaplanamayacak kadar yüksektir. Bu nedenle iş kazalarının mutlaka önlenmesi gerekmektedir. İşkazalarının önlenmesi, işverenler, işçiler ve aileleri, ülke ekonomisi kısaca, toplumun her kesimi için son derece önemli bir konudur.

Günümüzde Sanayi Psikolojisi, A.B.D. gibi birçok ülkede sistemin kurulması, verimliliğin artırılması, iş kazalarının azaltılması ya da herkesin yaptığı işten tatmin olması gibi temel pekçok sorunun çözümünde başarılı olmaktadır¹.

¹ EBİRİ Arslan, İş Kazalarında İnsan Psikolojisi Faktörü, 2. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 1988, s. 159.

Dünya Sağlık Teşkilatının herkes tarafından bilinen İş Sağlığı Tanımı şöyledir; "Her tür işte çalışanların bedensel, ruhsal ve toplumsal refahlarını en üst düzeye yükseltmek, çalışanların sağlıklarında iş koşullarından kaynaklanan bozulmaları önlemek, çalışanları sağlığa aykırı etmenlerden korumak, her çalışana, kendi iş çevresinde bedensel ve psikolojik koşullarına uygun yere yerleştirmek ve orada muhafaza etmektir.

Ne yazık ki çalışanların çoğu iş stresleri ile karşı karşıya çalışmaktadır. Öte yandan meydana gelen iş kazası ve meslek hastalıklarının psiko-sosyal etkileri dışsallıklar düzeyinde tüm toplum kesimlerini etkilemektedir.

I - İŞ KAZASI VE MESLEK HASTALIKLARININ ÖNEMİ

İş kazaları ve meslek hastalıklarının sonuçları ve bu olayların önlenmesi çalışmaları, ülke ve toplum için sosyal, ekonomik ve siyasi yönlerden büyük önem taşımaktadır.

İş kazası sadece işçiyi etkilememekte, işçinin ailesini, yakınlarını, iş arkadaşlarını, aynı iş kolunda çalışan diğer işçileri, işvereni, sendikaları devleti ve dolayısıyla bütün ülke ve toplumu etkilemektedir. Böylece iş kazaları ve meslek hastalıkları, hem işçilerin çalıştıkları, hem de yaşadıkları çevrede başlayan zincirleme etkilerle "sosyal olay" haline dönüşmektedir².

Bir ülkede iş kazalarının ve meslek hastalıklarının artması toplumda oluşturacağı olumsuz psikolojik ve ekonomik etkiler nedeniyle çalışma barışının, uyumunun ve iş huzurunun bozulmasına yol açacaktır. Buna karşılık iş güvenliği ve işçi sağlığının sağlanması iş kazaları ve meslek hastalıklarının önemli boyutlara ulaşmasını önleyerek çalışma yaşamında barış, denge ve uyumu getirecektir.

II - İŞ KAZALARI VE MESLEK HASTALIKLARININ PSİKO-SOSYAL BOYUTLARI

1. İş Kazalarının Psikolojik Nedenleri

Sanayileşme ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, iş kazalarında meydana gelen artışların önemli bir bölümünü kişisel nedenlerin oluşturduğu görülmüştür.

Bu noktada ortaya çıkan önemli bir zorluk "bir işe bir adam seçme" olayındadır. Oysa ülkemizde genelde işe giriş muayenelerinde işçi adayının bedensel bir rahatsızlığının olup olmadığına bakılmakta, daha sonra

² SAXENA, A.N, industrial Safety, National Productivity Council, Training Manual; 4, New Delhi, 1990, p. 4; INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, Accident Prevention "A workers Education Manual", Geneva, 1983, p. 1.

bir mikro-film ile akciğeri görüldükten sonra muayene tamamlanmaktadır. Ancak işçinin bir iş kazasına neden olduğu durumlarda, yukarıdaki muayenelerden geçen kişinin bir başka etmenin etkisi altında öldüğünü, yaralandığını, hatta çevresindeki birkaç kişinin daha kazalanmasına neden olduğunu görünce, iş kazası ve meslek hastalığı araştırmalarında çok önemli bir başka nedenlerinde incelenmesinin gerektiği açıktır³.

İşin özelliği ile ilgili faktörler bir kenara bırakıldığında, yapılacak geriye doğru ve çok yönlü araştırmalar, işçinin o kazayı niçin yaptığını açıkça gösterebilecektir. Birlikte çalıştığı arkadaşlarına, aldığı ücretin ailesini geçindirmeye yetmediğinden yakınan bir işçinin kolunu makineye kaptırmasında, ruhsal kişilik gelişme katmanlarından birinde bir arıza olduğu düşünülmelidir. Eğer bu işçi işe alınırken fiziki muayene yanında kapsamlı bir psikolojik test uygulanabilse, iş seçimi yapılırken dikkatsizliğin bir koluna neden olacak işe değil, zarar görmeyeceği bir işe alınması ihtimal dahilindedir⁴.

İş kazaları ve meslek hastalıklarının meydana gelmesinde etkili olan kişisel etkenleri üç ana grupta toplayabiliriz⁵.

a) Kişisel Özellikler (Yaş, Cinsiyet, Eğitim, İş Deneyimi, Medeni Durumu).

b) Fizyolojik Etkenler (Yorgunluk, Fiziksel Yetersizlik, Uykusuzluk).

c) Psikolojik Özellikler (Zeka, Görme Yeteneği, Duygusal Durum, Kaza Eğilimi, İş Tatmini Yabancılaşma Duygusu, Monotonluk, Riski Kabullenme, Stres, Psikolojik Rahatsızlıklar, Alkol ve Uyuşturucu Bağımlılığı).

İş kazalarının meydana gelmesine neden olan kişisel faktörler sadece insanların dalgınlığı, unutkanlığı ve dikkatsizliği değildir. Çünkü yapılan araştırmalar iş kazalarının birden fazla kişisel nedeni olduğunu ortaya koymuştur. Psiko-Sosyal etkiler özellikle iş kazası meydana geldikten sonra dışsal etki boyutuna ulaşmaktadır.

2. İşçi ve Ailesi Açısından İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Psiko-Sosyal Maliyeti

Ekonomik faaliyette bulunan her işçi toplumun bir üyesi olarak kendi çalışmaları çerçevesinde toplumun diğer üyeleri ve ekonomik aktiviteleri ile yakın ilişki içindedir. Bunlar iş ile ilgili organizasyonlardan sosyal faaliyetlere kadar uzanmaktadır. İşçinin bir kazaya uğraması ya da hasta-

³ EBİRİ, s. 157.

⁴ ERDOĞAN İlhan, İşletmelerde Kişi Değerlendirmede Psikoteknik, 3.b, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Yayını, Yayın No: 188, İstanbul, 1987, s. 252; EBİRİ, s. 158.

⁵EBİRİ- s. 158.

lığa yakalanması halinde olayın boyutlarına göre farklı derecelerde hem kişisel olarak kendisi hem de ailesi etkilenir. İş kazaları ve meslek hastalıklarının işçi ve ailesi üzerindeki olumsuz etkieri aşağıdaki gibi özetlenebilir⁶.

□ İşçinin normal tedavi dışında evde bakım, bakıcı temin etme, tedavi veya protez uygulama için sağlık merkezlerine gidip gelme masrafları,

□ İlk etapta işçinin çalışmadığı süre içinde ücret kaybı,

□ Eğer kaza ya da hastalık işçinin mesleğinde normal çalışmasını ve yükselme imkanlarını önlemişse gelecekteki ücret kayıpları,

□ İşçinin fiziksel aktivitesindeki azalma nedeniyle sosyal yaşamındaki değişiklikler,

□ İş kazası işçinin görevinde değişmeye ve özellikle de daha değişik statüde bir görev almaya neden olmuşsa ortaya çıkan sıkıntı ve ızdırapların maliyeti,

□ Sürekli organ kaybında fiziksel ve psikolojik etkilenme ve yeni ilgi alanları bulmada zorluklar,

□ Özel bakıma muhtaç ise ailenin diğer bireylerinin ona bakabilmek amacıyla çalışmaması sonucu oluşabilecek maddi kayıplar,

□ Aile üyelerinin moral kaybı ve diğer sosyal ilişkilerin bozulması, toplumdaki tecrit edilmenin maliyeti,

□ Eğer işçi ölmüşse eşi ve çocuklarının maruz kaldığı ya da gelecekte ortaya çıkabilecek hertürlü sosyal ve ekonomik kayıplar.

İş kazası ve meslek hastalığı ölüm ile sonuçlandığında eğer ölen kişi ailenin reisi durumunda ise ve ailenin gelirinin tamamını ya da önemli bir bölümünü sağlıyorsa, geride kalan aile üyeleri için olayın sonuçları çok daha ciddidir. İşçinin korumasız kalan çocuklarının her zaman suça itilmesi, eşinin toplumda önemli bir statü kaybına uğraması ihtimali bulunmaktadır.

İşçinin eşi ve çocuklarının toplum dışına itilmesinin maliyeti hiçbir zaman hesaplanamaz. Organ kaybı sonucu toplumda statü kaybına uğrayan, çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerini kesen, kendine, topluma karşı yabancılaşan bir işçinin maliyeti kuşkusuz hesaplanamaz. İşte bu noktada dışsal boyutlar kazanmaktadır. İş kazalarının işçiye ve ailesine olan dışsal maliyetinden yalnız kendileri değil, uzun dönemde tüm toplum etkilenecektir.

⁶ BAYKUT Gülistan, "İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Maliyeti", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Müfettişleri Eğitim Semineri Notları, Ankara, 1993, s. 5.

III - İŞ KAZALARI VE MESLEK HASTALIKLARININ DIŞSAL BOYUTLARI

1. İş Kazalarının ve Meslek Hastalıklarının Dışsal Maliyeti

İş kazaları ve meslek hastalıklarının psiko-sosyal etkileri kapsamında, sayısal olarak ölçülemeyen ve fiyatlandırılmayan çok geniş bir dışsal maliyet boyutu da bulunmaktadır. Ayrıca iş güvenliği harcamalarının rakamlarla ifade edilemeyecek ölçüde, geniş halk kitlelerinin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama ve çalışmasını sağlaması açısından dışsal yarar boyutu bulunmaktadır. İş kazalarını önlemek için yapılacak yatırım ve güvenlik harcamaları, elde edilecek faydanın, elden geldiği kadar geniş bir kitleye sunulmasını, bir başka deyişle en çok faydanın toplumun en çok sayıda üyesi arasında paylaşılmasını sağlayacaktır⁷.

İş kazalarından kaynaklanan dışsal maliyet, firmaların maliyet muhasebesi kayıtlarından saptanamamaktadır. Öte yandan firmaların arz fonksiyonuna da aksetmemektedir. Firmalar, iş güvenliğinin sağlanamayışının toplum içinde büyük bir yük getirdiğini, dışsal maliyetlerin hangi kuşaklara ve hangi zaman boyutuna kadar zincirleme gideceğinin kestirilemeyeceği gerçeğini dikkate alarak iş güvenliğinin sağlanması açısından etkili önlemler almak zorundadırlar. Çünkü uzun dönemde iş güvenliğinin sağlanması, firmaların verimlilik düzeyini yükseltecek ve tüm işkollarındaki firmalarda iş güvenliği bilinci gerçekleştiği takdirde meydana gelecek dışsal yarar boyutundan tüm toplum faydalanacaktır. Böyle bir durumdan iş güvenliği önlemlerini alan kuruluşların da istifade edeceği açıktır. İş güvenliğinin sağlanması tüm toplum kesimlerini ilgilendirdiğinden devletin de bu konuda üzerine düşen görevleri yapması gerekmektedir. İş güvenliği ile ilgili yasal çerçeveyi çizen devletin, iş güvenliği alanında somut adımlar atan işverenlere bu konuda destek olması gerekmektedir. Öte yandan işverenlerin işyerlerinde almış olduğu tedbirlere, işçilerinde bilinçli bir şekilde uyması gerekmektedir. İşçilerde iş güvenliğine uymanın, tüm toplumu ve dolayısıyla kendisi ve ailesini korumak anlamına geleceği yönünde bir bilinç düzeyinin oluşturulması gerekmektedir. Çünkü işkazalarının dolaylı maliyetlerinin kapsamında sayısal olarak ölçülemeyen dışsal maliyet boyutları da bulunmaktadır. Bu nedenle iş güvenliğinin sağlanması için devlet, işçi ve işveren kesimlerinin aktif işbirliğine ihtiyaç bulunmaktadır.

Ülkemizde iş güvenliği ve işçi sağlığına yönelik yatırım harcamalarının çok yetersiz olduğu gözden uzak tutulmaması gereken bir

⁷ PEASTON Maurice, Kamu Malları ve Kamu Kesimi, Çeviren; FALAY Nihat, Mac Millan İhtisat Servisi Yayınları, Ak Yayınları Limited Şirketi, İstanbul, 1979, s. 25-47.

gerçektir. Halbuki dışsal ekonomilerin veya tasarrufların söz konusu olması halinde sosyal fayda, özel faydayı aşmaktadırdır. Bu çeşit dolaylı bir yarar sağlayan mal ve hizmetlerin topluma yayılan faydalarının pazarlanamaz nitelikte olması yüzünden devletin aktif müdahalesi de gerekmektedir. Nitekim İş Kanununun 73. Maddesini bu çerçevede ele almak da mmkndrdr. Gerçekten de adı geçen maddeye göre "Her işveren, işyerinde işçilerin sağlığını ve iş güvenliğini sağlamak için gerekli olanı yapmak ve bu husustaki şartları ve araçları noksansız bulundurmakla ykmldrdr". Böylece işveren teknolojinin gerektirdiği önlemleri de almakla yükümlü tutulmuştur. Çünkü iş güvenliği ve işçi sağlığı hizmetinin geniş kitlelere yayılmış olmasından dolayı dışsal faydası bulunmaktadır.

İş güvenliği ve işçi sağlığı çalışmaları hem kullanana özel, hem de toplumsal fayda sağlayan hizmetlerdir. İş güvenliği ve işçi sağlığı yatırımları öncelikle çalışan işçiler açısından fayda sağlarken, asıl kullanan dışındaki bir kısıım kimselere de dışsal yarar sağlamaktadır. Çeşitli hizmet miktarlarının toplam faydasını hesaplamak için her bir hizmet biriminin yalnızca kullanana sağladığı faydalar yatay olarak toplanır. Bu hizmetin sağlanması toplumdaki diğer yeleri için sağladığı faydalarda kişiler birbirlerine rakip değildir. İş güvenliği ve işçi sağlığı yatırımlarının doğrudan doğruya yararlananlarca kullanılması toplumun başka üyelerine de açıktan tatmin vermektedir⁸. Öte yandan iş kazası ve meslek hastalığı tüm toplum kesimlerini olumsuz etkilemektedir.

İş kazasına uğrayan bir işçiye kaybettiği kolunu satışa çıkarması için trilyonlar teklif edilse acaba kolundan vazgeçebilir mi? Babasız büyüyen bir çocuğun, ileride kötü yola düşmüş bir suçlu olmasının maliyeti hesaplanabilir mi? elektrik mühendisi olarak çalışmakta iken iş kazası sonucu sakat kalması nedeniyle santral memuru olarak çalışmak zorunda kalan bir kişiye iş kazasının maliyeti nasıl hesaplanabilir? lkeler savaş ihtimali çok zayıf olmasına rağmen, milli savunma harcamalarına her yıl büyük paralar harcamaktadırlar. Oysa bir toplumda sağlıklı nesillerin yetişmesi açısından büyük önem taşıyan iş güvenliği ve işçi sağlığı harcamalarına aynı hassasiyeti göstermemektedirler.

İş kazaları ve meslek hastalığlarının toplumsal etkileri incelenirken konunun gizli kalmış olan dışsal boyutlarının mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Dışsal boyutları ile göz önüne alındığında, iş kazalarının ve meslek hastalığlarının maliyetinin çok uzun bir zaman sürecine yayıldığını, gerçek boyutlarının hiçbir zaman hesaplanamayacağını rahatlıkla görebiliriz.

⁸ PEASTON, s. 47.

2. Manevi Tazminat Davaları ve Sigortacılık Açısından Dışsallıklar

İş kazaları ve meslek hastalıkları ile ilgili manevi tazminat davalarında, iş kazaları ve meslek hastalıklarının dışsal maliyetlerine ilişkin ipuçları da bulunmaktadır. İş kazası ve meslek hastalığı manevi tazminat davalarında dışsallıklar genelde sembolik rakamlarla ifade edilir. Davayı açan kişi açısından mahkemenin takdir ettiği miktar aslında hiç önemli değildir. Burada davayı açan, kendi vicdanını rahatlatmak ve gelecekte karşılaşılabileceği olumsuz koşullarla ilgili olarak haklılığını kanıtlamak ister. Eğer gelecekte uğranılacak olan büyük kayıplarla ilgili ayrıntılı ve tutarlı kanıtlar varsa, manevi tazminatlar daha yüksek takdir edilebilir. Ülkemizde iş kazaları ve meslek hastalıklarının dışsal maliyetlerine ilişkin somut verilerin olmaması, manevi tazminatların miktarını ve muhtevasını etkilemektedir. Öte yandan manevi tazminat davaları iş kazasına uğrayan ya da meslek hastalığına yakalanan kişinin karşılaştığı ve ileride de karşılaştacağı olumsuz şartların doğruluğunu kanıtlamak için açılmaktadır. Manevi tazminat davalarında kişinin maddi zarar dışında da başka yönlü zararları olduğu kanıtlanmaktadır. Dışsallıklara ilişkin olarak ipuçları içeren manevi tazminat davalarının daha çok psikolojik etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla mahkeme kararları dışsal maliyetlerin gerçek boyutlarını yansıtmamaktadır.

İnsan hayatının değeri konusunda sigortacılık açısından iş kazası ve meslek hastalığı sonucunda gerekli değerlendirmelerin yetersiz kalacağı açıktır. Çünkü sigorta poliçesinde bir kişinin ölümü halinde sadece başkalarına tazminat ödenmesi hükme bağlanmaktadır. Bu durumda bir insanın tesbit ettiği sigorta bedeli o kişinin ailesi ve baktığı insanlar için duyduğu kaygının bir yansıması olarak yorumlanabilir. Ama hiçbir şekilde kendi hayatına verdiği değer bir işaretli olarak kabul edilemez. Dolayısıyla gerçek zararın hesaplanabilmesi çok zordur⁹.

SONUÇ

İş kazaları ve meslek hastalıklarının toplumsal boyutlarının hiçbir şekilde hesaplanamayan dışsal yönü bulunmaktadır. Dışsallıklar hesaplanamayan sosyal olayları içermektedir.

İş kazalarının dışsal maliyeti, toplumun hangi kesimlerine, hangi kuşaklara, hatta hangi uluslara ve hangi çağa kadar ulaşacağı belli olmayan bir zincir andırmaktadır. Dışsallıklarla ilgili olarak yapılan çalışmalarda genelde dışsallık zincirinin ilk halkalarındaki etkilenenler göz önüne alınmaktadır. Oysa iş kazalarının ve meslek hastalıklarının dışsal maliyeti

⁹ MİSHAN E., J, The Value of Life, Cost-Benefit Analysis, Editor by: LAYARDS Richard, Penguin Modern Economics Readings, London, 1972, p. 222.

yalnızca işçinin eşi ve çocukları üzerinde değil, belki toplumun birçok kesimi üzerinde de olumsuzluklar sergileyecektir. Örneğin işkazası sonucunda siparişlerini zamanında yetiştiremeyen bir işletmenin çalışanları ve aileleri yanında, sipariş edilen mala ihtiyaç duyan başka ülkenin vatandaşları da bundan etkilenecektir. Belki o maldan fazla satamadığı için birim alamayan kasierlere kadar uzanan bir dışsal maliyet zinciri oluşabilecektir. İş güvenliğinin dışsal yarar zinciri ile işkazalarının dışsal maliyet zinciri yaşamın çok yönlülüğü kadar çeşitli boyutlar sergilemektedir. Bir başka deyişle birbiriyle çok alakasız gibi görünen olaylar arasında çok yakın ilişkiler bulunabilmektedir.

Dışsal maliyet boyutları da göz önüne alındığı takdirde işkazaları ve meslek hastalıklarının psiko-sosyal maliyetinin asla hesaplanamayacağı ortaya çıkacaktır. Dışsal maliyetlerin üçüncü şahıslar dışında gelecek kuşakların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı üzerinde de etkisi bulunmaktadır.

Bütün bu boyutlar bize işkazaları ve meslek hastalıklarının toplumsal etkilerinin kestirilemeyeceğini göstermektedir. Hiç kuşkusuz, iş güvenliği ve işçi sağlığının gerçek anlamda sağlanabilmesi, devlet, işçi ve işveren kesiminin bu konuda bilinçlendirilmesi ve aktif olarak iş güvenliği ve işçi sağlığı çalışmalarına katılmaları ile mümkün olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- BAYKUT Gülistan, "İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Maliyeti", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Müfettişleri Eğitim Semineri Notları, Ankara, 1993.
- EBİRİ Arslan, "İş Kazalarında İnsan Psikolojisi Faktörü", II. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 1988.
- ERDOĞAN İlhan, "İşletmelerde Kişi Değerlendirmede Psikoteknik", 3. b., İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, Yayın No: 188, İstanbul, 1987.
- INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, Accident Prevention, "A Workers Education Manual", Geneva, 1983.
- MISHAN E. J., "The Value Of Life, Cost-Benefit Analysis", Editor by: LAYARDS Richard, Penguin Modern Economics Readings, London, 1972.
- PEASTON Maurice, "Kamu Malları ve Kamu Kesimi", Çeviren: FALAY Nihat, Mac Millan İktisat Servisi Yayınları, AK Yayınları Limited Şirketi, İstanbul, 1979.
- SAXEA A.N., "Industrial Safety", National Productivity Council, Training Manual: 4, New Delhi, 1990.